

УДК 711.56

О.В. Бачинська

ЕТАПИ РОЗВИТКУ МІСТОБУДІВНОЇ КОМПОЗИЦІЇ ПУСТИННО-МИКОЛАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ НА ПЕЧЕРСЬКУ У КИЄВІ

У ХХ ст. у Києві був втрачений комплекс Пустинно-Миколаївського монастиря на Печерську. Монастир – один з найдавніших на території Києва. Деякі дослідники 19 ст. (1) навіть вважали, що перша церква, збудована на території майбутнього комплексу ще до хрещення Київської Русі, була найдревнішим православним київським храмом. Монастир розвивався паралельно з плином історії Русі–України, відбиваючи етапи розвитку країни. Розташування монастиря на високих київських пагорбах та складна архітектурно-містобудівна композиція є характерними для подібних комплексів Києва. Монастир зруйнували у першій третині ХХ ст. майже повністю, збереглася лише маленька церква-ротонда на Аскольдовій могилі. Але історико-культурна цінність споруд комплексу настільки велика, що підіймалося питання про відновлення видатного за архітектурою, найбільшого у комплексі храму. Тому вивчення цього монастирського комплексу необхідне з різних причин: історія монастиря – частина історії країни, її славетного минулого; через вивчення особливостей розвитку монастиря можна краще зрозуміти принципи формування сакральних комплексів Києва; у разі відновлення споруд комплексу також стануть у нагоді відомості про сакральний комплекс.

Історичний розвиток комплексу, починаючи з древніх часів описаний у статті Бачинської О.В. (2), але особливості містобудівного розвитку раніше не розглядалися.

Метою дослідження є етапи розвитку містобудівної композиції Пустинно-Миколаївського монастиря в історичному районі Печерську у Києві.

Комплекс Пустинно-Миколаївського монастиря на Печерську у Києві формувався з древніх часів поступово, на розвиток окремих частин безпосередньо вплинув рельєф місцевості. Ділянка монастирського комплексу вирізнялася складною топографією з давніх часів. Це – частина високого правого берегу Дніпра, гора, одна з найвищих у цій місцевості, що круто обривалася униз, ближче до ріки утворюючи пологі пагорби – уступ. У підніжжя гори було багато джерел, в цьому місці вливалася в Дніпро річка Чорторий. Ця місцевість і до сьогодні зберегла свою топографію. На такій складній ділянці і розпочався розвиток монастиря.

Етапи розвитку Пустинно-Миколаївського монастиря на Печерську у Києві схематично зображені на рис. 1. Історія сакрального комплексу достатньо

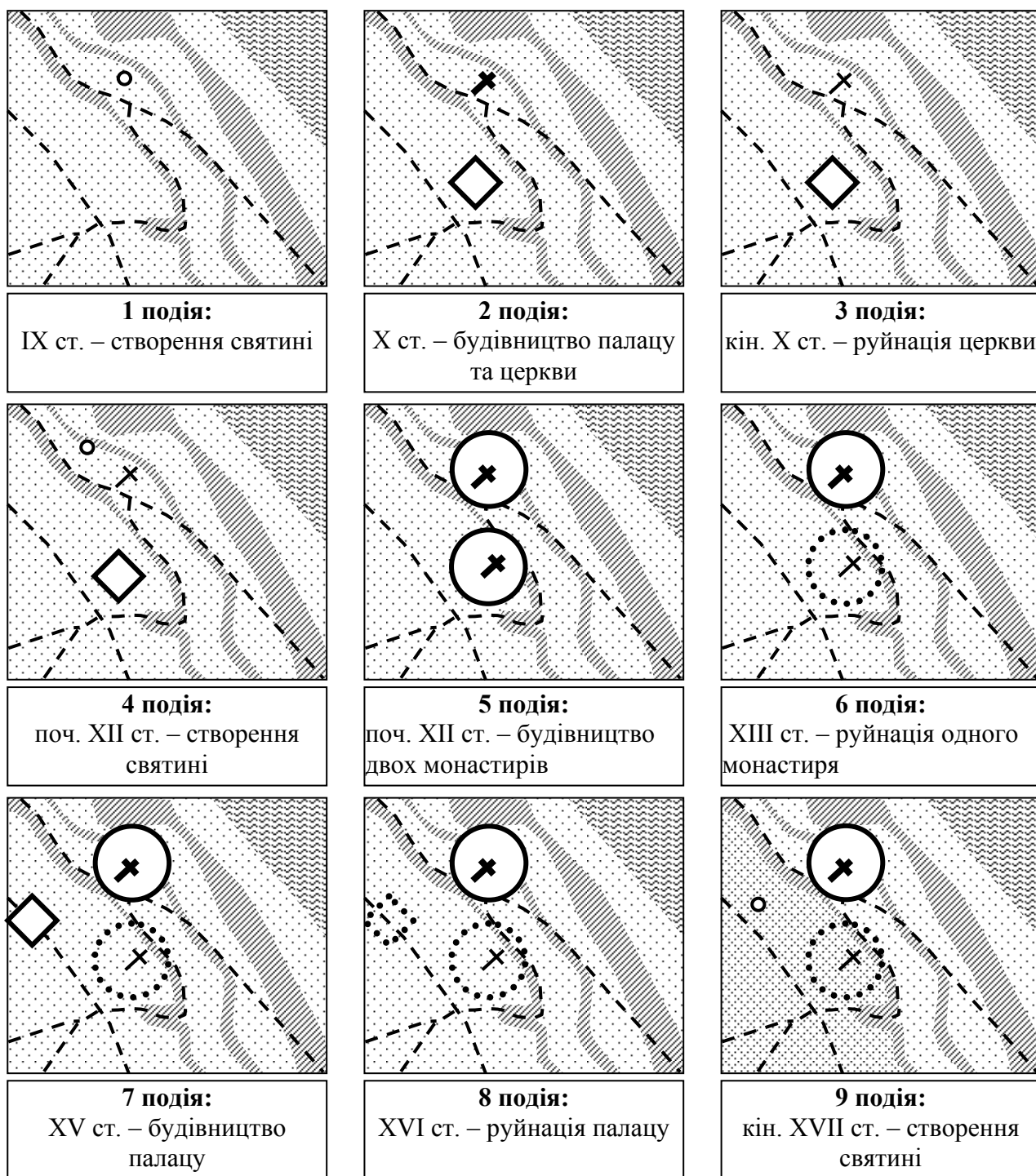

Рис. 1. Схема розвитку Пустинно-Миколаївського монастиря на Печерську у Києві

Умовні позначки:

топографія ділянки:

- р. Дніпро;
- схил гори;
- природне середовище;
- малоповерхова забудова;
- багатоповерхова забудова;
- мережа вулиць;

окремі споруди:

- палац;
- втрачений палац;
- святиня;
- церква;
- втрачена церква;
- заміна церкви іншою церквою на одному місці;

комплекси:

- монастир з церквою;
- підпорядкований монастир з церквою;
- втрачений монастир з церквою;
- підпорядкування;
- переселення монахів
- єдність окремих частин.

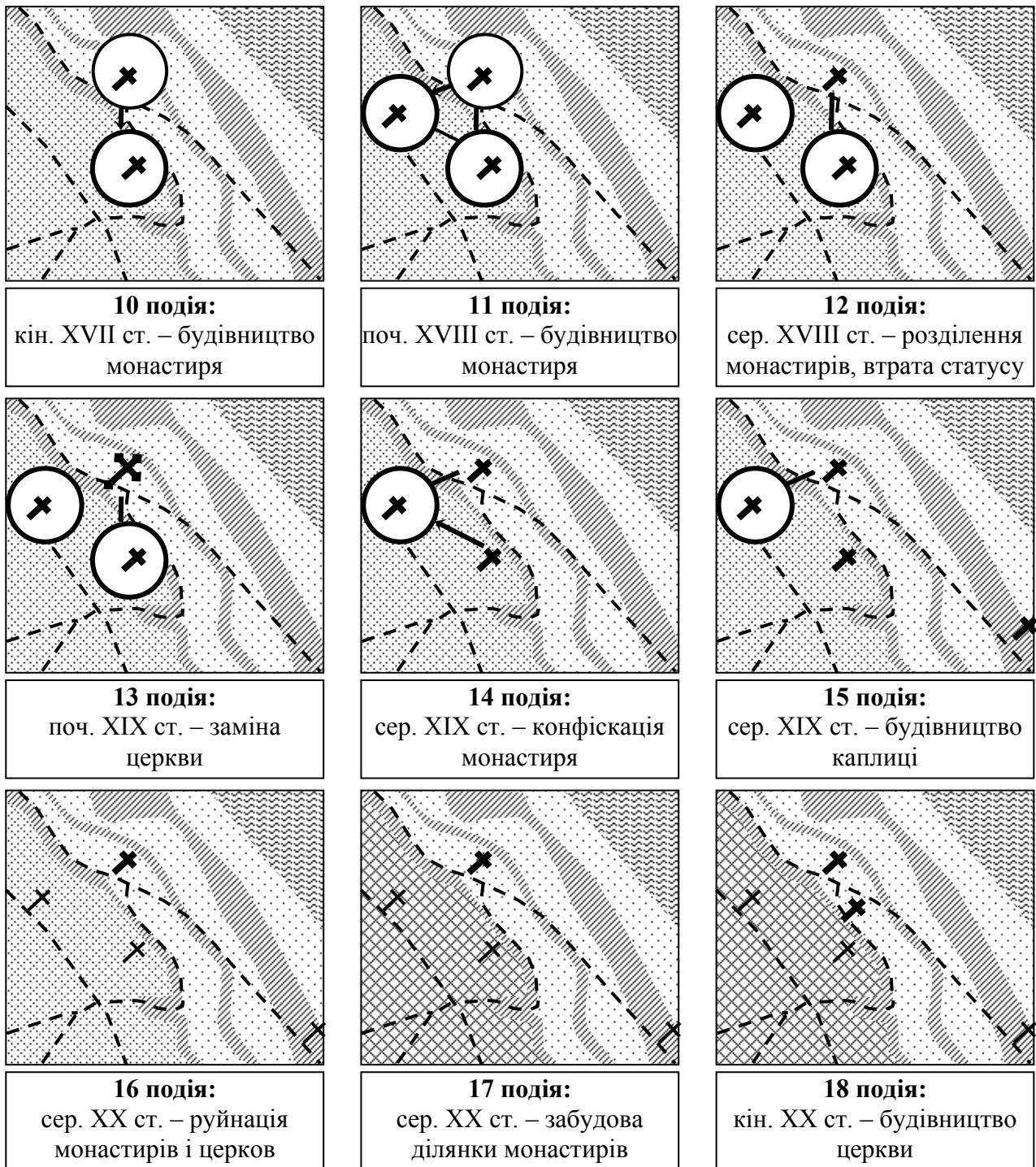

Рис. 1. Схема розвитку Пустинно-Миколаївського монастиря на Печерську у Києві

Умовні позначки:

топографія ділянки:

- р. Дніпро;
- схил гори;
- природне середовище;
- малоповерхова забудова;
- багатоповерхова забудова;
- мережа вулиць;

окремі споруди:

- палац;
- втрачений палац;
- святиня;
- церква;
- втрачена церква;
- заміна церкви іншою церквою на одному місці;

комплекси:

- монастир з церквою;
- підпорядкований монастир з церквою;
- втрачений монастир з церквою;
- підпорядкування;
- переселення монахів
- єдність окремих частин.

складна, але далеко не всі чинники зумовили значні зміни у його містобудівній композиції. За кожною такою зміною стоїть певна історична подія, яка і стала руйнівною силою у розбудові або руйнуванні монастиря:

1 подія: у IX ст. майбутній київський князь Олег підступно вбив та поховав на ділянці, де у майбутньому розташувався Пустинно-Миколаївський монастир, першого київського князя Аскольда, православного за вірою, у хрещенні названого Миколай – в результаті була утворена святиня у вигляді поховання;

2 подія: приблизно у X ст. дехто Олма звів двір та християнську церкву Св. Миколая – у пам'ять про Аскольда, за ім'ям наданим йому при хрещенні. Закревський М. (1) вважає, що при переписі літопису сталася помилка і в дійсності мова йшла про “Олжин двор”, тобто палац княгині Ольги. Саме Ольга, що за вірою була православна християнка (у хрещенні Єлена), і тому на своїй землі могла збудувати церкву на місці поховання першого руського князя–християнина, вшанувавши свого єдиновірця – так на ділянці майбутнього монастиря з'явився князівський палац та перша православна церква на місці майбутнього комплексу (саме цю церкву і вважали найстарішою у Києві);

3 подія: ближче до кінця X ст. церкву зруйнував син Ольги київський князь Святослав I Ігорович. Можливо фактором руйнування стала його приналежність до язичницької віри. Як вважає Закревський М. (1), палац Ольги ще зберігався до початку XII ст. (1110 р.) і був описаний літописцем як Олмін двор – залишилося місце зруйнованої церкви, а палац ще існував;

4 подія: у XII ст. (1113 р.) київський князь Мстислав Володимирович (православний християнин, у хрещенні Гавріїл) під час полювання десь у лісі на місці майбутнього монастиря набрів на сяючу ікону на дереві або кам'яний стовп зі священним зображенням. Щероцький К., описуючи у своєму “Путівнику” (3) споруди Пустинно-Миколаївського монастиря на початку XX ст., згадував про збережені в одній з церков ікони Св. Миколая, одна з яких начебто була саме та, знайдена ще у древні часи – так з'явилася друга святиня у вигляді стовпа або зображення, палац на той час зник;

5 подія: у XII ст. (після 1113 р.) в пам'ять священної знахідки київський князь Мстислав Володимирович заснував на Аскольдовій могилі Миколаївський монастир. Існування монастирського комплексу нижче за рельєфом підтверджено розкопками XIX ст., вважають, що це був чоловічий монастир. Літературні джерела вказують на ймовірне існування другого монастиря в цей час на вершині гори, жіночого, пов'язаного з двором княгині Ольги – на ділянці майбутнього сакрального комплексу виникли два монастирі;

6 подія: приблизно у XIII–XIV ст. жіночій Миколаївський монастир припинив своє існування. Чоловічій Миколаївський монастир, розташований на Аскольдовій могилі нижче за рельєфом, дав початок безперервному розвитку монастирського комплексу. З XV ст. (1427 р.) існування Пустинно-Миколаївського монастиря на Аскольдовій могилі зафіксовано офіційними документами, докладно описаними Закревським М. (1). У XVI ст. (1518 р.) посеред поля на вершині гори було зафіксовано руїни древнього монастиря – один монастир зник, другий продовжив існування;

7 подія: ймовірно у XV–XVI ст. на вершині гори був збудований князівський литовський палац або замок у готичному стилі – на ділянці вище монастиря знову з'явився князівський палац;

8 подія: у XVII ст. (1638 р.) були зафіксовані руїни князівського литовського палацу або замку у готичному стилі (1), Пустинно-Миколаївський монастир продовжив своє існування – палац зруйнований, монастир продовжив існувати;

9 подія: у XVII ст. (1682 р.) на вершині гори посеред поля вище монастиря офіційний Розпис Києва вказує на кам'яний стовп з образом Миколая Чудотворця. Вершина гори на той час була вже обжита, навколо розташовувалася слобода, де проживали піддані Києво-Печерського та інших монастирів – на ділянці з майбутніми сакральними спорудами з'явилася нова святиня у вигляді стовпа;

10 подія: у XVII ст. (1690–1693 рр.) на вершині гори на місці виноградника і древніх монастирських руїн коштом гетьмана Мазепи за проектом російського архітектора Осипа Старцева та українського архітектора Івана Зарудного був зведений кам'яний храм Св. Миколая з п'ятьма куполами, трапезна, дерев'яні келії та інші монастирські споруди. У нові споруди з первісного Пустинно-Миколаївського монастиря на Аскольдовій могилі були переселені монахи, територію зі старими спорудами: дерев'яною церквою Св. Миколая, іншими будівлями та монастирським кладовищем підпорядкували новому монастирю – на місці втраченого монастирського комплексу був зведений новий монастир, старий існуючий монастир підпорядкований новому;

11 подія: у XVIII ст. (1711 р., за іншими даними у 1715 р.) Київським генерал-губернатором князем Дмитром Михайловичем Голіциним на вершині гори поряд з територією нового Пустинно-Миколаївського монастиря на місці стовпа (або каплиці) була збудована церква Св. Миколая (пізніше названа Слупська). На її територію в першій половині XVIII ст. остаточно перевели Пустинно-Миколаївський монастир на Аскольдовій могилі, старі споруди на Аскольдовій могилі залишилися окремою частиною зі своєю церквою, але втратили незалежний статус – на місці святині–стовпа збудована церква, куди

остаточно перевели монастир, первісне ядро монастирського комплексу втратило свій статус;

12 подія: у XVIII ст. (1732 р.) митрополит Рафаїл Заборовський розділив територію на вершині гори з двома Миколаївськими церквами на два монастирі – розподіл території на два монастирські комплекси;

13 подія: у XIX ст. (1810 р.) на Аскольдовій могилі під горою (первісне ядро виникнення монастиря) коштом воронезького голови Самуїла Микитовича Мещерякова в пам'ять про померлу дружина Олександру, поховану на кладовищі Аскольдової могили, за проектом А. Меленського на місці старої дерев'яної церкви з трьома верхами була збудована кам'яна церква Св. Миколая у стилі ампір у вигляді ротонди з круглим периптером – відбулася заміна старої дерев'яної церкви на нову кам'яну;

14 подія: у XIX ст. (1831 р.) у зв'язку з розширенням фортеці Пустинно-Миколаївський монастир з храмом Мазепи був переданий інженерному відомству. Церкву перепрофілювали під військовий собор, у келіях монахів розмістили військових, в інших спорудах – робітників та арештантів. Пустинно-Миколаївський монастир був переведений на територію Слупської Миколаївської церкви (на вершині гори), яка стала соборним храмом монастиря. Церква–ротонда Св. Миколая на Аскольдовій могилі зі всіма спорудами залишилася приписана до монастиря – відбулася часткова конфіскація монастирського майна із церквою–сакральною домінантою;

15 подія: у XIX ст. (1848–1853 рр.) на місці історичної переправи, від якої йшла дорога Пустинно-Миколаївського монастиря, англійцем Віньоєм був збудований ланцюговий міст через Дніпро, біля якого зведена каплиця Св. Миколая з московськими цибулястими банями – зведення каплиці біля Дніпра на початку дороги до монастирського комплексу;

16 подія: у XX ст. (1934 р.) з наданням Києву статусу столиці УРСР виникла необхідність розмістити споруди урядового центру, для цього була обрана висока гора на Печерську, де розташовувалися споруди сакрального комплексу – Пустинно-Миколаївський монастир з соборною Слупською церквою та Військово-Миколаївський собор зі своїми спорудами. Для розбудови центру собор Мазепи та його дзвіницю було розібрано. У 1934–1936 рр. було знищено Слупську Миколаївську церкву з дзвіницею та іншими монастирськими спорудами, споруди та кладовище навколо церкви-ротонди Св. Миколая на Аскольдовій могилі – знищені сакральні частини з церквами–домінантами на вершині гори;

17 подія: у XX ст. (1962–1965 рр.) був збудований Палац піонерів, запроектований групою архітекторів під керуванням А. Мілецького, під час цього будівництва у 1962 р. розібрали збережену трапезну Військово-

Миколаївського собору. Після всіх руйнувань залишилася лише церква-ротонда Св. Миколая на Аскольдовій могилі – забудова цивільними спорудами ділянки монастиря на вершині гори;

18 подія: у кінці ХХ ст. церкві–ротонді Св. Миколая на Аскольдовій могилі повернули первісну сакральну функцію та відновили зовнішній вигляд, понівечений добудовою. Навпроти церкви-ротонди через дорогу зведений пам'ятник Андрію Первозванному та через перехрестя церква Св. Андрія Первозванного, що належить громаді української православної церкви Московського патріархату. Верхня частина гори, на якій колись розташовувався Військово-Миколаївський собор та Слупський Пустинно-Миколаївський монастир, зайнята житловими та цивільними спорудами, забудова продовжується і зараз, але підіймається питання про можливе відновлення Військово-Миколаївського собору, як видатної архітектурної споруди – на нижній ділянці гори з'явилися нові церква та пам'ятник, розвиток комплексу продовжується за новим сценарієм.

Таким чином, рушійними силами у процесі розвитку композиції сакрального комплексу були такі події:

- першими на ділянці з'явилися святині – одне поховання історичної особи та два стовпи зі священними зображеннями;
- будівництво церков відбувалося на місцях виникнення святинь;
- нові церкви замінювали старі споруди на тому ж самому місці;
- навколо церков виникали монастирі, церква залишалася сакральною домінантою такого комплексу;
- монастирі зникали за різних обставин, але на їх місці знову щось будували через деякий час за згадками про існування втраченого сакрального комплексу;
- при розширенні території один монастир розділявся на більшу кількість адміністративних одиниць, що розташовувалися поряд, створюючи єдиний сакральний ансамбль;
- багате майно монастиря та гарна ділянка привабили тих, хто хотів конфіскувати це майно та отримати землю у користування;
- в структурі ділянки існували цивільні і навіть військові споруди: два князівських палаци, які не увійшли в містобудівну композицію комплексу, бо були зруйновані, сучасна цивільна забудова, що заважає відновленню комплексу і перепрофільовані у військові монастирські споруди. Лише один з палаців відіграв певну роль у розвитку сакрального комплексу, бо належав історичній особі княгині Ользі однієї віри з похованим на ділянці князем Аскольдом, на місці поховання якого і розпочався розвиток сакрального комплексу.

Саме завдяки цим особливостям історичного розвитку Пустинно-Миколаївського монастиря на Печерську у Києві сформувалася його містобудівна композиція: складена з трьох частин, кожна з церквою–сакральною домінантою і своєю неповторною історією формування.

Список використаних джерел:

1. Закревский Н. Описание Киева: В 3 т. – М.: Тип. В. Грачева, 1868. – Т. 1, 2. – 950 с.
2. Бачинська О.В. Втрачений сакральний комплекс Миколаївського монастиря на Печерську у Києві // Праці центру пам'яткознавства. – 2009. – №16. – С. 269–278.
3. Шероцький К.В. Київ: Путівник. Репрінт. вид. – К.: УКСП “Кобза”, 1917, 1994. – 380 с.

Анотація

В статті розглядається історичний розвиток містобудівної композиції Пустинно-Миколаївського монастиря на Печерську у Києві та характеризуються події, що стали рушійними силами у процесі формування цієї композиції.

Ключові слова: містобудівна композиція, монастир, церква, історія, подія, рушійна сила.

Аннотация

В статье рассматривается историческое развитие градостроительной композиции Пустынно-Николаевского монастыря на Печерске в Киеве и характеризуются события, которые стали движущими силами в процессе формирования этой композиции.

Ключевые слова: градостроительная композиция, монастырь, церковь, история, событие, движущая сила.

The summary

Historical development of a town-planning composition of the Deserted-Nikolaev monastery on Pechersk in Kiev and the events, which became driving forces during formation of this composition, are considered in clause.

Key words: a town-planning composition, monastery, church, history, event, driving force.